

Gondolatok a hazai cukorvertikum változásának alakulásáról

KOMAREK LEVENTE¹

Abstract

Some ideas about the conformation of the changes of Hungarian sugar industry

The Hungarian sugar industry, looking back to a 150 years' history, has undergone many boost and crisis-periods. Such periods also reoccurred in the recent decades. Problems related to the whole of Hungarian agriculture affected the fate of sugar industry already in the second half of the 1980s.

After the change in the political system, all levels of the sugar industry had to cope with serious problems. The unregulated sugar market was the greatest concern, but the occasional overproduction; the lack of sugar beet as raw material, the relatively high production costs compared to the international scene, the transformed economic structure and the fall of yields all curbed the development of sugar industry.

Changes within the processing industry included the emergence of a completely new property structure, and also affected the productivity, degree of micro-level concentration, the internal and external market circumstances and the export opportunities. The role of sugar production within the food industry has also altered.

In this study the future trends, possible directions and consequences of the development of the Hungarian sugar industry are examined.

Bevezetés

A mintegy 150 éves múltra visszatekintő magyar cukorvertikum története során számos fellendülési és válságperióduson ment át. Ilyen periódusok az utóbbi évtizedekben is előfordultak. Az 1980-as évek második felében felszínre kerültek a mezőgazdaságon belüli szerkezeti problémák, amik a cukorvertikum sorsára is hatással voltak.

A rendszerváltozás utáni években a vertikum minden szintjének gondok sokaságával kellett megbirkóznia, amelyek közül a legnagyobb a cukorpiac szabálytalansága volt, de az esetenkénti túltermelés, ill. répahány, valamint nemzetközi összehasonlításban

¹ PhD, Szegedi Tudományegyetem, Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, 6701 Szeged, Egyetem utca 2. E-mail: komarek@del-alfold.hu

magasnak számító önköltségek, az átalakult gazdasági struktúra, a hozamok csökkenése sem kedvezett a cukorvertikum alakulásának.

Alapjaiban megváltozott a hazai feldolgozóipar is. Teljesen új tulajdonosi szerkezet alakult ki, módosult a termelékenység, a mikroszintű koncentráció mértéke, megváltoztak a belső és a külső piaci viszonyok, az exportlehetőségek. Más lett a cukoripar élelmiszer-gazdaságban betöltött szerepe is.

A hazai cukoripar múltja

A répamagot Tessedik Sámuel hozta be Magyarországra 1790-ben, és ő készítette elsőnek szörpöt belőle. A répacukorgyártás kezdete 1808-ra tehető, amikor Ercsiben egy kis mezőgazdasági cukorkészítő üzemben alkalmazták a cukorfőzést. A nagyüzemi szintű cukorgyártás 1830-ban vette kezdetét, amikortól rövid időn belül több gyár is létesült hazánkban.

1831–1848 között mintegy 63 ún. cukorfőzde üzemelt Magyarországon, a cukortermelés pedig 1848 előtt döntően nagybirtokokon folyt. A feldolgozás decentralizált volt. Azok a nagybirtokok foglalkoztak cukorgyártással, amelyek a cukorrépat nagyobb mennyiségben termelték. Ezek a birtokok azonban tőkehiány miatt nem tudtak lépést tartani a fejlettebb cukoripari technikák gyors fejlődésével, de megjelent a magyarországi cukoriparban az osztrák tőke. 1867-ig sok korábbi cukorfőzdet bezártak, és kezdetét vette a gyáripari fejlődés.

Az 1848–1967 közötti időszak a magyar cukoripar fejlődésének egyik legfontosabb szakasza volt. Létrejötték a nagyobb kapacitású, koncentrált cukorgyárak, amelyek túlnyomórészt a cukorrépa termőterület közelében helyezkedtek el.

1868-ban életbe lépett az új cukoradó törvény, amelynek kedvező hatására a századfordulóig 9 új korszerű gyár épült. Az osztrák érdekeltség mellett megjelent a magyar és német tőke is számottevő részesedéssel. A hazai cukorrépa termesztés a 19. sz. végéig látványosan fejlődött. A különböző műszaki megoldások és tökéletesítések következetes megvalósítása a magyar cukorgyárakat a Monarchia osztrák gyárainak színvonalára emelte. Az első világháború kitöréséig Magyarországon 30 cukorgyár működött. A cukortermelés 1913-ban érte el addigi csúcspontját.

Az első világháború után a trianoni határrendezést követően az ország területén a korábbi 30 cukorgyárból 12 maradt meg. Az iparnak súlyos külgazdasági és belső problémákkal kellett megküzdenie. Megszűnt a nyerscukor gyártása, átalakult a gyártási paletta.

A második világháborút követően a cukorgyárakat államosították. Irányításukat minisztériumi igazgatóság látta el, amely 1964-ben országos vállalattá alakult. A cukorgyárak 1971-től önálló vállalatok lettek, trösztí irányítással. A Cukoripari Tröszt 1980-ban szűnt meg. A tervutasításos rendszerben a cukoriparban jelentősebb fejlesztés csak 1960-tól indulhatott meg. Ettől az időszaktól

kezdődően megvalósult a gyártási folyamatok automatizálása, a szűk technológiai keresztmetszetek többségének felszámolása és a kapacitások bővítése. A szocialista időszakban egy új cukorgyár is létesült, a lengyel berendezésekkel felszerelt kabai. A magyar cukorvertikum az európai élmezőnytől messze elmaradó színvonallal, hatékonysági és területi gondokkal küszködve érte meg a rendszerváltozást.

A privatizációs folyamat sajátosságai

A rendszerváltozáskor Magyarországon 12 cukorgyár működött. Az ágazat privatizációja már 1991-ben megkezdődött de, a jelenlegi tulajdonosi szerkezet 2003-ra alakult ki. A cukorgyári részvénytársaságokban 3 nagy európai cukorgyártó társaság: az osztrák Agrana, a francia Eridania Béghin-Say és az Eastern Sugar szerzett többségi tulajdont. 2003 januárjában eladta magyar cukoripari érdekeltségeit a francia Béghin-Say csoport. A szolnoki, a szerencsi és a hatvani cukorgyárat a braunschweigi Nordzucker AG. vásárolta meg. A külföldi tulajdonosok saját stratégiájuk szerint jelentős fejlesztéseket hajtottak végre a cukorgyárakban, amelyek növelték a feldolgozó kapacitást, korszerűsítették a technikát és a technológiát.

Már a privatizáció kezdetekor látható volt, hogy rövid időn belül néhány cukorgyár kapacitása feleslegessé válik, s előbb-utóbb a bezárást sem kerülhetik el. Az 1990-es évek közepére a cukor iránti kereslet 15–20%-kal esett vissza, s az export is veszteségessé vált. Erre a tulajdonosok a kapacitás csökkentésével, gyárak bezárásával és termelésük korlátozásával válaszoltak.

Az első cukorgyárbezárás 1997 decemberében következett be (Ercsi), majd a mezőhegyesi és a selypi üzemekben is befejeződött a termelés. 1999-re a sarkadi és a sárvári gyárakat, majd 2002-re az ácsi üzemet is bezárták. 2003-ban a hatvani üzem termelése is leállt. A mai ismereteink szerint ebben a közgazdasági környezetben hosszabb távon maximum 4–5 cukorgyár lesz képes versenyben maradni. Jelenleg 4 (petőházi, kaposvári, szolnoki, szerencsi) cukorgyár működik hazánkban. Ezzel a kapacitással előállítható az ország szükségletét kielégítő cukormennyiség és egy kis felesleg is marad.

A privatizáció eredményeként a magyar cukoripar teljesen külföldi irányítás alá került, ami nem jelent előnyt az ország számára. Bár ezek a tőkeerős cégek tudtak fejlesztéseket végrehajtani összességében mégsem lehetünk mindig elégedettek döntéseikkel, ugyanis azok legfőbb motiválója mégis a profitszerzés.

A cukorrépa termesztése és területi alakulása

Cukorgyáraink 1972. évi nyersanyagellátását szemlélteti az 1. ábra. A kartodiagram a településsoros cukorrépa szállítmányok aggregált értékeit

1. ábra. A cukoripar nyersanyagellátási területei 1972-ben (szerk.: ABONYINÉ PALOTÁS J. 1974).
 – MVGY = mátravidéki gyárak. Forrás: saját felmérés

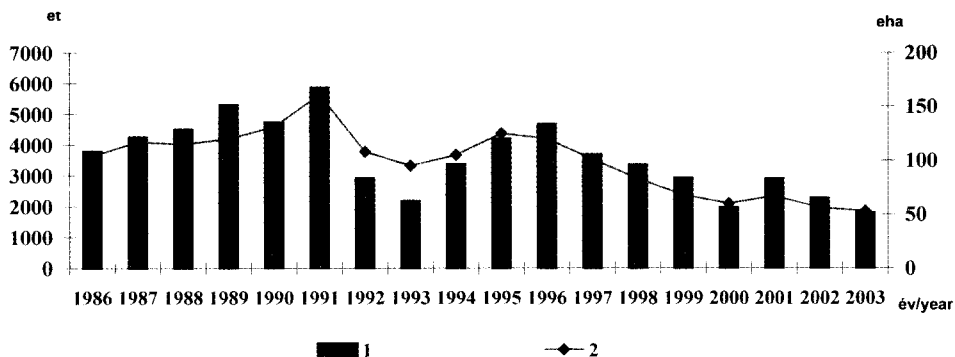
Raw material supply of the sugar industry in 1972 (ed. by. ABONYI-PALOTÁS, J. 1974). –
 MVGY = factories in the Matra Region. Source: own survey

mutatja be, amelyekből kirajzolódnak az egyes cukorfeldolgozó gócek nyersanyagellátó területei. Az 1972. évi szállításokat reprezentáló ábráról leolvasható, hogy pl. Hajdúszoboszló környékéről nagy távolságra szállították a cukorrépat. Ez a nagymennyiségű, kis hatósugarú körzetben fel nem dolgozható répafelesleg motiválta később a kabai cukorgyár telepítését.

A termés mennyiség időbeni alakulását a vetésterület és a hozamok határozzák meg. A vizsgált időszak alatt a vetésterület 1991-ig emelkedett majd, ezt követően változó ütemű csökkenő tendencia érvényesült. De hasonló tendencia érvényesült a megtermelt cukorrépánál is (2. ábra).

1986-ban 104 ezer ha volt a cukorrépa vetésterülete, ami 1991-re 161 ezerre nőtt (ez 55%-os emelkedésnek felelt meg). Az 1990-es évek legkisebb vetésterülete 1993-ban volt (alig 95 ezer ha). 1996-ra a vetésterület 125 ezer ha-ra nőtt, majd ezt követően kisebb hullámzások mellett ismét csökkenés figyelhető meg. 2003-ban 53 ezer ha-on vetettek cukorrépat, 2005-2006-ban pedig enyhe emelkedés, illetve stagnálás volt megfigyelhető.

A termesztett cukorrépa mennyisége 1986-ban 3760 ezer t volt, ami 1991-re 5867 ezer t-ra növekedett, ami egyben a vizsgált időszak legnagyobb cukorrépa termése is volt. Ezt követően kisebb-nagyobb emelkedéstől elte-

2. ábra. A cukorrépa termesztés alakulása 1986–2005 között (szerk. KOMAREK L. 2006). – 1 = összes répatermelés (1000 t); 2 = vetésterület (1000 ha). Forrás: KSH

Sugar beet production between 1986 and 2005 (ed. by KOMAREK, L. 2006). – 1 = beet gross yield (1,000 tons); 2 = sowing area (1000 hectares). Source: Central Statistical Office

kintve csökkenő tendencia érvényesült. 2003-ra a cukorrépa éves termésnyisége 1802 ezer t-ra esett vissza, ugyanakkor 2004-ben és 2005-ben ismét növekedett a betakarított cukorrépa mennyisége.

További gondot jelentett, hogy a cukorrépa felvásárlási ára az 1990-es évek elejétől kisebb-nagyobb megszakításokkal emelkedett, azonban nem olyan mértékben, hogy igazán ösztönözte volna a termelőket a termőterületek további bővítésére. A cukorrépa felvásárlási ára nem emelkedett olyan mértékben, mint a termelőkre háruló költségek, vagyis az agrárrolló nyílása érzékenyen érintette az ágazatot.

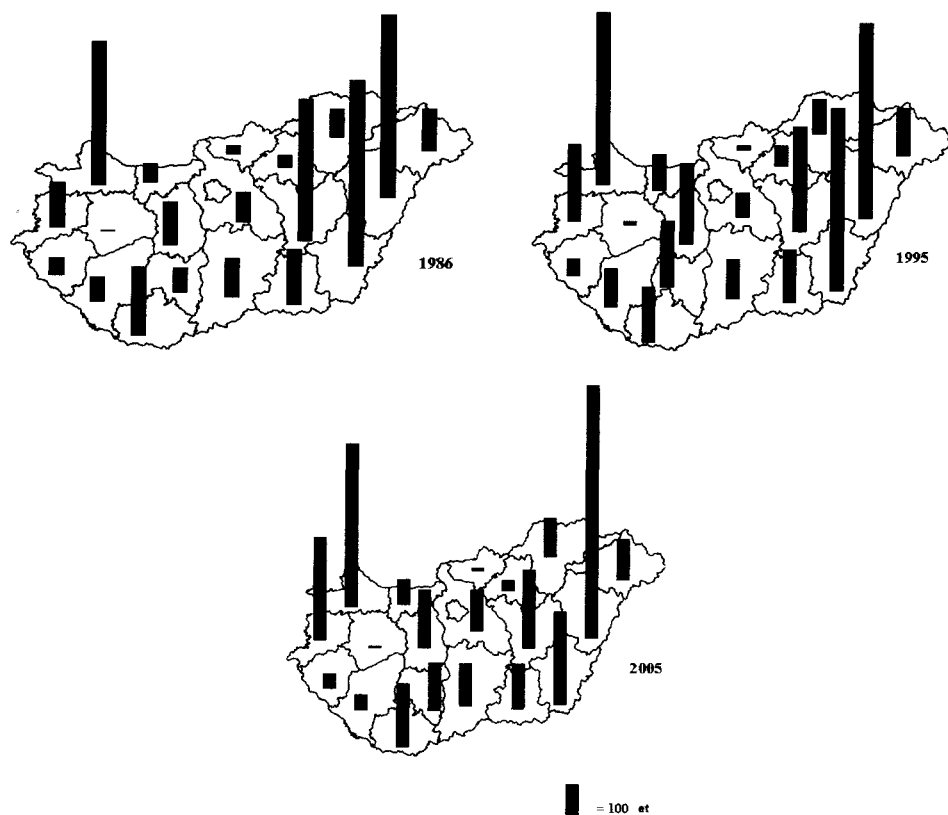
A rendszerváltást követő években a termelőszövetkezetek felbomlása a termőterületek felaprózódásához vezetett. Jelentős mennyiségű terület került magánkézbe és ezzel nagymértékben csökkent a koncentrált nagyüzemi répatermesztés is. Ahhoz, hogy a cukorrépa termesztés tovább növekedjen, komoly üzemi beruházásokra lett volna szükség, amit a termelőszövetkezetek felbomlása miatt már nem lehetett megvalósítani. Így számos gazdaság kivonult a cukorrépa termesztésből. Ezt bizonyítja az 1993-as mélypont is, amikor a cukorrépa vetésterülete 95 ezer ha-ra csökkent.

A termőföld tulajdonosi viszonyainak rendezésével és a cukorgyárak privatizációjával valamelyest az ezt követő években tervezhetőbbé vált a cukorrépa termesztés. 1995 után azonban a cukorgyárak folyamatos bezárásának hatására egyre inkább csökkent a vetésterület is. Csak a nagyobb termést biztosító jó minőségű földeken maradt meg a cukorrépa termesztés. Így a vetésterület napjainkra 53 ezer hára lecsökkent.

A gyárak bezárásával a cukorrépa területek elsősorban az egykori gyárak környékén csökkentek. Többek között ilyen térségek rajzolódtak ki a

Dél-Alföldön is, ahol a két cukorgyár (Mezőhegyes, Sarkad) bezárásával a cukorrépat sokkal nagyobb távolságra kell szállítani (elsősorban Kabára és Szolnokra). Ehhez azonban jó termő fajtákra van szükség, különben veszteségessé válna a termesztés. A Dunántúlon a répatermesztés elsősorban Petőháza és Kaposvár köre koncentrálódik, mert az osztrák érdekeltségű Agrana a többi üzemet bezárta.

A rendszerváltozás előtti években már felszínre kerültek a cukorrépa termesztést sújtó termelési problémák, amelyek eredményeként a korábbi megyék veszítettek jelentőségükből. 1986-ban elsősorban azokban a megyékben folyt jelentősebb cukorrépa-termesztés, ahol a cukorgyárak működtek. Közülük is kiemelkedett Békés (628 ezer t-ás), Jász-Nagykun-Szolnok (478 ezer t-ás), Hajdú-Bihar (619 ezer t-ás) megye, valamint a Dunántúlon Győr-Moson-Sopron megye (486 ezer t-ás) termelési mennyiségével (3. ábra).

3. ábra. A cukorrépa termelés időbeni változása megyék szerint (1986, 1995, 2005) (szerk.: KOMAREK L. 2006). – A = 100 000 tonna. Forrás: KSH

Temporal change in sugar beet production by counties (1986, 1995, 2005) (ed. by KOMAREK, L. 2006). – A = 100,000 tons. Source: Central Statistical Office

A rendszerváltást követő években a cukorpiac és a mezőgazdaság átalakulása igen érzékenyen érintette a cukorrépa termesztést. Olykor túltermelés, esetenként pedig répahány lépett fel. Ennek egyik oka a piac szabálytalansága volt. 1995-re a cukorrépa termesztés területileg teljesen átrendeződött. Egyes megyékben 1986-hoz képes növekedés tapasztalható. Ilyen megye volt többek között pl.: Fejér, Komárom-Esztergom, Győr-Moson-Sopron, Somogy és Tolna. Az alföldi megyék közül növekedés következett be Hajdú-Bihar, Bács-Kiskun, és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében (3. ábra). (Megjegyzendő, hogy ekkor még mind a 12 cukorgyárunk működött.)

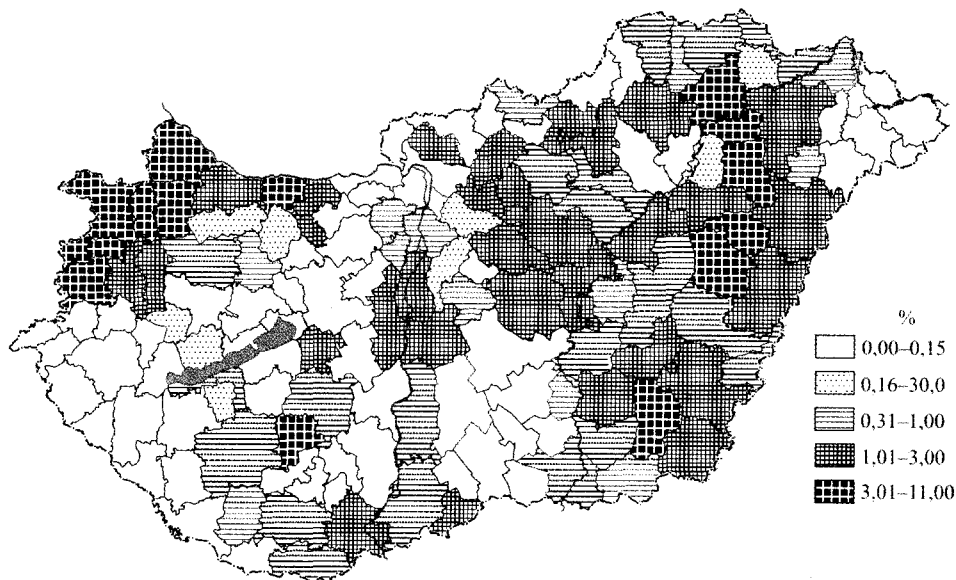
1996-tól a hazai cukorrépa termesztés jelentős mértékben visszaesett és 2003-ban az elmúlt közel 20 év legkisebb terméseredményét érte el. Minden megyében csökkent a megtermelt cukorrépa mennyisége, a legdrasztikusabb visszaesés az alföldi megyékben következett be, ahol időközben elkezdődtek a cukorgyár bezárások. 2004-ben és 2005-ben rekord mennyiségű cukorrépa termett, ami elsősorban a kedvező időjárási tényezőknek is köszönhető, de ugyanakkor a cukorrépa cukortartalma viszonylag alacsony (14–15%) volt (3. ábra).

A cukorrépa termesztés térbeli alakulását legnagyobb részletességgel a 2000. évi mezőgazdasági összeírás adataira támaszkodva tudjuk elemezni. Az adatok aggregációja a kistérségek cukorrépa termesztésében betöltött szerepének alakulását teszi lehetővé. A 4. ábráról leolvasható, hogy a cukorrépa termesztés igen koncentráltan folyik, amelyből kiemelkedik a Tiszántúl és Nyugat-Magyarország.

A Tiszántúlon belüli területi különbségeket jól szemlélteti a térség D-i részének kiemelkedő szerepe (békéscsabai, mezőkovácsházai, orosházai, szarvasi és szentesi kistérségek). Kissé meglepő, hogy a két dél-alföldi cukorgyár bezárása ellenére a termelők, a feldolgozó üzemekkel együtt vállalják a nagyobb szállítási távolságot, mivel a térségben nagyarányban van a cukorrépa termesztésre alkalmas jó minőségű talaj, a termelésnek tradíciója van, rendelkeznek termelési ismeretekkel, gépekkel, stb. ami a nagyobb hozamok elérését biztosítja.

Jelentős cukorrépa termelési koncentráció jellemzi a kabai és a szerencsi cukorgyár környékét. Ebből a térségből elsősorban a balmazújvárosi, hajdúböszörményi, hajdúszoboszlói, püspökladányi, tiszavasvári kistérségek emelkednek ki. Ez a terület kedvező helyzetben van, mert itt működött az ország legfiatalabb, legfejlettebb és legnagyobb kapacitású cukorgyára (Kaba), amelyet 2006-ban bezártak.

Az Alföld többi részén egyébként csak az a két kistérség emelkedik ki, amelyben a cukorgyarak működnek (szolnoki, hatvani). (A hatvani cukorgyár 2003-ban leállt.) Azonban ez nem jelent problémát, mert a Dél-Alföldről is szállítanak cukorrépát a szolnoki cukorgyárba. Később ez az üzem lesz az alföld másik legmodernebb cukorgyára a kabai mellett. Jelentős beruházások folynak napjainkban is (pl. 2002-ben cukorsiló építésére került sor).

4. ábra. A cukorrépa %-os részesedése a szántóföldi vetésszerkezetből kistérségi bontásban, 2000. (szerk.: KOMAREK L. 2004). Forrás: AMÖ 2000

Share of sugar beet (%) within the sowing area of ploughland by microregions, 2000 (ed. by KOMAREK, L. 2004). Source: AMÖ 2000

Nyugat-Magyarországon elsősorban Petőháza környéke, a csornai, a győri, a kapuvári, a kőszegi, a mosonmagyaróvári, és a soproni kistérségek a kiemelkedők. Itt is egy jelentős koncentrálttság figyelhető meg a cukorgyár közvetlen közelében. 2000-ben még az ácsi cukorgyár is működött, igaz itt csak a komáromi kistérségben jelentősebb a cukorrépa vetés területének részaránya.

A Dél-Dunántúlon működő cukorgyár esetében koncentrálttságról nem beszélhetünk. Itt elsősorban a távolabbi területekről szállítják ide a cukorrépát. Ezen a vidéken a dombóvári kistérség emelkedik ki 3,9%-os részarányával.

Össességében megállapítható, hogy a fejlettebb, nagyobb kapacitásokkal rendelkező cukorgyárak esetében a cukorrépa termesztés koncentráltan folyik a feldolgozás közvetlen közelében, mind a gazdasági szervezetek, mind pedig az egyéni gazdaságok esetében. Vannak azonban az országnak olyan cukorgyárai is, amelyek körül nem alakult ki intenzív termelés, ezért relatíve nagyobb átlagos távolságból történik a cukorrépa szállítása. A répa termesztés alakulására rányomta bélyegét a rendszerváltozás utáni problémák tömege (pl. a termelősövetkezetek hirtelen felszámolása, a gyors privatizáció, a gazdaságok elaprózottsága). A műszaki fejlesztések elmaradtak, egyre korszerűtlenebbé vált a technika, a technológia, elavult volt az eszközállomány, amely tovább rontotta a cukorrépa termesztés helyzetét.

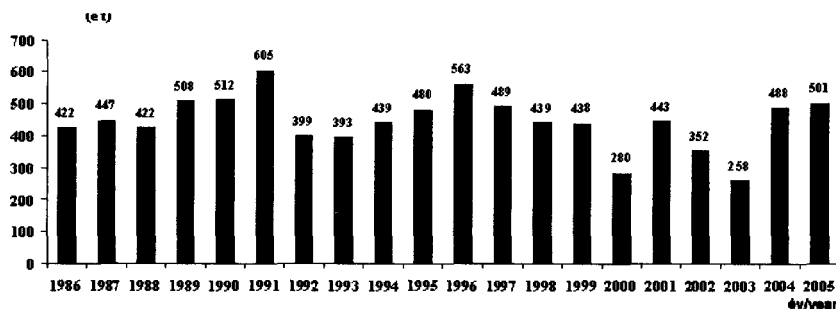
A jelenlegi termőterületek – megfelelő hozamok mellett – a még megfigyelhető anomáliák ellenére a körzetek többségében megnyugtató nyersanyagellátást tesznek lehetővé.

A cukortermelés mennyiségi változása

A cukortermelés gyáranként, országosan eltérő módon és eltérő dinamikával változott. Sem a termelés növekedése, sem annak csökkenése nem volt egyenletes. A vizsgált időszakban érvényesülő tendencia háromszor változott. A 1980-as évek második felétől egészen 1991-ig növekedett, ezt követően visszaesett, majd 1996-ig ismét emelkedett, azóta azonban csökkenő tendenciát mutat egészen 2003-ig. 2004-ben és 2005-ben a jó cukorrépatermésnek köszönhetően a cukortermelésünkben viszont újra pozitív tendencia érvényesült (5. ábra).

1986-ban 422 ezer t cukrot állítottak elő és ez a mennyiség 1991-re 605 ezer t-ra növekedett. A rendszerváltozás követő években nem volt megfelelően szabályozott piac, így túlermelés alakult ki. A privatizációt követően egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy csökkenő fogyasztás és export mellett a cukortermelés növekedését nem lehet tovább fokozni. Így 1992-re az előző évhez képest több mint 60%-al esett vissza a cukortermelés, majd ezt követően egy lassú emelkedés figyelhető meg 1996-ig. 1996-ra a privatizáció nehezen túljutottunk, de a cukortermelés ismét csökkenni kezdett egészen 2003-ig. (2001-ben még egy hirtelen növekedés azonban bekövetkezett.)

Az Európai Unióban mintegy 2 millió ha-on termesztenek cukorrépat, ami a teljes szántóföldi vetésterület 2,5%-a. (Magyarországon csupán 53 ezer ha-on, ami a teljes szántóföldi vetésterület 1,2%-a.) A megtermelt 105–110 millió t cukorrépából évente 14,9–17,9 millió t fehér cukrot állítanak elő. Az EU ré-

5. ábra. A hazai cukortermelés alakulása 1986–2005 között, 1000 t-ban (szerk.: KOMAREK L., 2006). Forrás: KSH

The sugar production in Hungary between 1986 and 2005 in 1000 tons (ed. by KOMAREK, L. 2006). Source: Central Statistical Office

szesedése a világ fehércukor-termeléséből igen jelentős (10%-os). Kimagaslóak a hozamszintek is. Az éllovas Franciaország, ahol országos szinten képesek 18%-os cukortartalmat és 55 t/ha hozamot elérni. Az EU cukorfogyasztása 12,5–12,8 millió t, az önellátottság foka 120–130%.

Az EU szerepe a világ cukorkereskedelmében szintén jelentős, a világ egyik legnagyobb fehér cukor exportőre. Bár saját fogyasztásánál az EU lényegesen több cukrot állít elő, importja mégis jelentős. Különbéféle kedvezményes kereskedelmi megállapodások keretében az Unió évi mintegy 2 millió t nyerscukrot importál afrikai és egyéb fejlődő országokból. Ezt a nyerscukrot igen magas, a világpiaci árat többszörösen meghaladó árszinten veszi át. Ezen kereskedelmi megállapodások tulajdonképpen közvetett gazdasági segélyt jelentenek az exportáló államok számára.

A cukor világpiaca az elmúlt 40 év során jelentős változásokon ment keresztül. A termelés 90 millióról 130 millió t fölé nőtt, struktúrája úgy változott, hogy a nádcukor részesedése növekedett (az elmúlt 20 évben 57%-ról 75%-ra). Tehát a világ cukortermelésének növekedése a nádcukor növekedéséből fakad. Az exportoldal is hasonló átalakuláson ment keresztül. A vezető exportőrök részesedése továbbra is meglehetősen nagy és volumenben immár jóval számottevőbb. Kuba domináns szerepének 1990-es évek eleji megszűnését követően Brazília és az EU egyenként 20–25%-os részesedéssel uralják a világpiacot, mellettük feltörekvőben van Ausztrália és Thaiföld 5–10%-kal.

Magyarország csatlakozási tárgyalásain napirenden volt a cukor kvóta. A tárgyalások eredményeként a cukor esetében 400,5 ezer t „A” és 1230 t „B” kvótát, az izoglükóz esetében pedig 127,6 ezer t „A” és 10 ezer t „B” kvótát kaptunk. Az „A” kvóta a belpiaci fogyasztást hivatott lefedni, a „B” kvóta a termelési ingadozások elnyelésére szolgál. Az utóbbi keretből exportált cukor jelentős támogatásban részesül. A kvóta „szent”, az azon felüli termelésből fakadó további költségek a termelőt terhelik, erre semmilyen támogatást nem kap. Ebből következik, hogy nem érdemes és nem is szabad többet termelni, mint amennyi az adott évre előirányzott kvóta mennyisége.

A kvóta a tagállam tulajdona, nem képezheti adás-vétel tárgyát sem vállalatok, sem pedig tagállamok között. A kormánynak évente a nemzeti kvóta 10%-nak felülvizsgálatára, esetleges újrafelosztására elvi jogosultsága van. Az EU ugyanakkor nem határoz meg cukorrépa kvótát sem mennyiségi, sem pedig területi alapon.

Gazdasági összefüggések

A magyar cukorvertikum sajátos, földrajzi jellegű problémaként jelenik meg a termesztés térbeli rendjének, területi optimumának kérdése. A termesztés területi eloszlása ma még messze van az ideálistól. A rendszerváltozás előtti

években Magyarországon függetlenül a nyersanyag-termesztési lehetőségektől, szinte minden nagyobb tájegységben volt cukorgyár. Ez azonban nem volt kedvező, mert a gyárak gyakran nyersanyagellátási, szállítási gondokkal küszködtek. Ma előfordul, hogy nem, vagy alig kifizetődő a répatermesztés.

Az alapkérdés az, hogy a gyárak rá tudják-e venni a legjobb természeti és gazdasági feltételekkel rendelkező, cukorrépát kis volumenben, vagy még egyáltalán nem termelő gazdaságokat a termelés fokozására, vagy egyáltalán a felvállalására, ill. a gazdaságtalanul termelőket a termelés beszüntetésére.

A szállítási költségeket a termelők és a feldolgozók közösen viselik, a gyárak szomszédságában lévő gazdaságok érdekeltek a gyárakhoz közeli természetben. A rövidebb fuvarozási távolság nyújtotta előny a répa átvételi árában nem jelenik meg. A termelők legfontosabb érdeke a minél nagyobb fajlagos jövedelem elérése. Ha úgy ítélik meg, hogy erre a cukorrépa-termesztés nem alkalmas, érthető, hogy nem fognak cukorrépát termeszteni, még ha közel is van a cukorgyár. (Pl. a kabai cukorgyár bezárását követően a gyár közelében a cukorrépa termelők jelentős része átállt a kukorica termesztésére.)

Korábban a termelők nem voltak érdekeltek a beltartalmi érték növelésében. Gyári érdek volt a magasabb cukortartalom, az egységnyi feldolgozott répából való nagyobb cukornyeredék. Napjainkban az átvételi ár jobban honorálja a nagyobb cukortartalmat, mivel a magasabb cukorkategóriában progresszíven nő a felvásárlási ár. Még azonban ez sem kényszerítette ki a magasabb cukortartalmú, minőségi répatermesztést, és továbbra is megoldatlan probléma, hogy a termelő még mindig nem érdekelt abban, hogy a répának a feldolgozás szempontjából oly fontos technológiai értéke (vagy ami ezzel egyenértékű, a cukorgyári sűrűlé tisztasági hányadosa) javuljon. A végső megoldás talán a fehér-cukor-hozam alapján fizetendő termelői ár bevezetése lehet.

Gyakori vitát vált ki az átadás-átvételnél a szennyeződés (föld, gaz stb.), ill. a fejezetlen répa arányának megállapítása. Ez becsléssel történik, tehát nem lehet kizárni a tévedés lehetőségét. Igaz, hogy ha a termelő nem ért egyet az erre kijelölt gyári alkalmazott általi becsléssel, akkor próbatisztítást végezteshet. Bár a feldolgozást a fejezetlen répa nehezíti, mégis a cukorrépa-fejben lévő cukor kinyerésével a gyárak ellenszolgáltatás nélkül többletcukorhoz jutnak. A megoldás talán az lehetne, hogy a gyárak által átvett és feldolgozott répamennyiség közötti különbség ellenértékét valamilyen módon és arányban a termelők számára vissza kellene téríteni.

Ellentét szokott kialakulni a termelők és a feldolgozók között az átadás-átvétel időpontjának, a szállítás ütemezésének kérdésében is. A szántóföldi tárolásnál fellépő tömeg- és digestiócsökkenésből eredő anyagi veszteség nagyobb, mint a kapott ütemezési felár. A különbség teljes egészében a termelő vesztesége, mert az átvételre a kitérőkor kerül sor. Sok közös érdek is hat a termelők és a feldolgozók kapcsolatára. Ilyen az anyagi-műszaki színvonal

emelése, a természeti tényezőket jobban kihasználó termesztési technológiák kidolgozása, új, korszerűbb fajták köztermesztésbe vonása, a termőtáji szakosodás általi hatékonyságnövelés.

A jövedelmezőség javítása érdekében alapvető feladat olyan közgazdasági környezet teremtése, amely a termesztés területi rendszerének fokozatos javulását, optimálisához való közeledését váltja ki. Azaz a cukorrépa-termesztés olyan módon való versenyképessé tételével kell elérni a gyárakhoz közeli jó adottságú területek fokozottabb termesztésbe vonását, hogy kedvezőtlen termőhelyi adottságokkal bíró új termelők ne jelenjenek meg a vertikumban, sőt az eddig veszteségesen működők is kilépjenek a termesztésből. Ehhez a felvásárlási árakat a jelenleginél is differenciáltabban kell kialakítani, azokat a szállítási, területi, répaminőségi szempontokat, gyárkörzeti sajátosságokat kell érvényesíteni.

A termelők és a feldolgozók közötti kapcsolatok elmélyítésének számos lehetőség nyílik. Ilyenek pl. a gyárak általi mezőgazdasági gépbeszerzés és azok a termelőkhez való kihelyezése; a termelők- és feldolgozóüzemek által létrehozandó közös fejlesztési alap; a termelőkkel hosszú távú kölcsönösen előnyös termeltetési szerződések megkötése; bizonyos szempontok (szállítás, répaminőség stb.) szerinti differenciált felárfizetés; a nagy hatékonyságú, az egyéni kistermelők gondosságára alapozó szakcsoportos répatermesztés támogatása a cukorgyárak által; a kutatási programok közös finanszírozása stb. Ezzel párhuzamosan fel kell oldani a termelők és a gyárak közötti ellentéteket.

Harmonikus kapcsolatot hosszú távon csak kölcsönös anyagi érdekeltségen nyugvó korrekt partneri viszony hozhat. A vállalati magatartásban megvalósítandó feladat a veszteség- és költségcsökkentés, a jobb szervezés, a gépek, berendezések ésszerűbb kihasználása, az új tudományos eredmények gyors adaptálása, a szemléletben pedig a hosszú távú jövedelemérdekeltségre való törekvés.

A cukorvertikum fejlesztésének lehetőségei, perspektívái

A cukorvertikum fejlesztésének szükségességét és lehetőségeinek megítélését illetően abból indulhatunk ki, hogy figyelembe véve termelési adottságainkat, a tradíciót, kultúránkat, valamint a cukoripar változásait, a hazai fogyasztást hosszú távon is célszerű saját termelésre alapozni.

A vertikum továbbfejlesztése az alapanyag termelésben, a feldolgozásban, a melléktermékek hasznosításában, az integrációs kapcsolatok területén szükséges és lehetséges. Cukorrépa termesztésünk az utóbbi 10 évben sokat fejlődött, általában nőtték a hozamok, sokat javult a répa cukortartalma. Eredményeink ennek ellenére elmaradnak a nyugat-európai országokétól.

A cukorrépa feldolgozásában a hatékonyság javítása a cukorkinyerés növelésével, ebből adódóan a feldolgozási költségek csökkentésével lehetséges. Cukorgyáraink kb. 80–90 napos feldolgozási kampányban képesek a répatermést feldolgozni. A természetben jelentős a gyári feldolgozás során keletkező melléktermék. A megtermelt melasznak mintegy 80%-át a szeszipar és más élelmiszeripari szakágazat használja fel, 20% pedig takarmányozásra kerül.

A termelési integrációs kapcsolatok azzal összegezhetők, hogy a kívánt termelési színvonalban és a minőségi termelésben az utóbbi 10 évben a várt eredmények csak részben valósultak meg. Elsődleges feladat a termelés mennyiségének, minőségének és költségeinek a javítása. Ezzel lényegesen javulhatna az ágazat gazdasági pozíciója, jövedelmezősége.

A magyar cukoripari vertikum, fejlődési lehetőségei adottak. Egyre fejlettebb technikát-technológiát, jobb üzem és munkaszervezést kell alkalmazni a termelés és feldolgozás területén is. A meglévő cukorrépa-feldolgozó üzemek fejlesztésével egyre versenyképesebbek vagyunk az Európai Unióban. Azonban fontos figyelni arra is, hogy a cukorrépa-feldolgozó üzemek külföldi tulajdonban vannak, ami némi bizonytalanságot jelenthet számunkra. Igaz, hogy a magyar cukorrépa és az abból előállított cukor nagyon jó minőségű, de nem kizárt, hogy a gyárak számát tovább csökkentik. Előfordulhat, hogy a külföldi cégek esetleg az otthon előállított cukrut szeretnék beszállítani Magyarországra, ami kedvezőtlenül hatna a cukorrépa termesztésünkre és az egész cukoripari vertikumra, esetleg a fogyasztásra is. A fogyasztói árak még magasabbra emelkednének, mert az EU-ban magasabb áron tudják előállítani a cukrot, mint itthon. Az azonban bekövetkezhet, hogy saját otthoni piacukon kialakult túltermelésüket csökkenteni tudják.

A cukorrépából előállított cukor iránti kereslet megfelelő piaci viszonyok esetén növekedhet. Az izocukor iránti kereslet növelésére nincs további lehetőség, mert nem olyan jó az élettani hatása és az élvezeti értéke. Elsősorban olyan élelmiszerekben használják fel, amelynek viszonylag rövid a szavatossága, mert az izocukor is rövid ideig tartható el. (Azaz nem korlátlan a szavatossági ideje, mint a répacukornak.)

Annak érdekében, hogy a lehető legtöbb cukrot lehessen kinyerni a répából, csökkenteni kell a cukorrépa „légzése” során fellépő cukorvesztéséget, vagyis az átrakódások számát és ezzel a répa törését is minimálisra kell csökkenteni. Ahhoz pedig, hogy alacsony gyári répakészlet is elegendő legyen, biztosítani kell a gyár folyamatos ellátását. Ebben már a logisztikának is szerepe kell hogy legyen, mert az a jó, ha a nyersanyag a meghatározott időben, meghatározott helyen megfelelő mennyiségben rendelkezésre áll. Ezt a jobb logisztikai szervezéssel el lehet érni.

Az agrotechnikai eszközök fejlesztésével hatékonyabb lehetne a cukorrépa termesztés is. Szükség lenne arra, hogy a cukorgyárak a cukorrépa termelőkért kezességet vállaljanak a fejlesztési célok elérése érdekében. Ehhez

azonban ki kell alakuljon közöttük a megfelelő partneri és gazdasági kapcsolatok. Ne csak haszonorientált legyen a cukorrépa termelés és feldolgozás. Közösen jelentős eredményeket tudnának elérni.

Összefoglalás

A mintegy 150 éves múltra visszatekintő magyar cukorgazdaság története során számos fellendülési és válságperióduson ment át. Ilyen periódusok az utóbbi években is megfigyelhetők. A cukorgyárak száma a rendszerváltozást követő privatizáció során folyamatosan csökkent, amely elsősorban a cukoripar versenyképességének visszaesése, a cukor fogyasztásának mérséklődése és az export veszteségessé válásának tudható be. (1990-ben 12 cukorgyár működött, napjainkban pedig 4.)

Az élelmiszeriparon belül a privatizáció folyamata a cukoriparban az elsők között kezdődött el, amelynek eredményeként az 1990-es évek végére a teljes cukoripari vertikum külföldi irányítás alá került. Ennek oka az volt, hogy a rendszerváltozáskor a magyar cukorgyárak gazdaságilag a csőd szélén álltak, és nem volt olyan magyar tőkeerős befektető, aki a több milliárd forintos tőkeemelést megvalósította volna.

A répatermő területek nagysága 1986–2005 között változó volt. A cukorgyárak bezárása is negatívan érintette a cukorrépa termesztés alakulását. Csak azokban a körzetekben maradt meg a cukorrépa termesztés, ahol nagyobb termést biztosító jó minőségű földek álltak rendelkezésre. A legkedvezőtlenebb helyzetbe a Dél-Alföld került, ahol két cukorgyárat (Mezőhegyes, Sarkad) is bezártak.

Sajnos a cukorrépa termesztés nem eléggé jövedelmező. A termésátlagok a vizsgált években nagy ingadozást mutattak. Ez elsősorban az időjárási tényezőkre, másrészt a termesztés színvonalbeli eltéréseivel magyarázható. A 17 év alatt a répa átvételi cukortartalma szerény mértékben, de nőtt. Az egyes körzetekben termelt nyersanyag beltartalmi értékei között azonban különbségek vannak. Ezek kihatnak a gyári feldolgozás eredményességére is. A termésátlagok növelése mellett a cukortartalom emelése is lényegesen javítaná a termesztés területi hatékonyságát.

A cukorrépa feldolgozás nemzetközi relációban túl költséges. Okai: nagy a szállítási távolság, hosszú a cukorrépa tárolási ideje, az optimális alatt van a cukorgyárak egyenkénti kapacitása. A cukorgyárak a szállítás szempontjából is nagyon eltérő helyzetűek. A legjobb helyzetben a kabai, szolnoki, és kaposvári üzemek vannak. Mivel a szállítás egyre nagyobb költségtényező, fontos feladat a répatermesztés gyárakhoz való közelebb vitele, ill. csak olyan távoli területeken való megtartása, ahonnan magas cukortartalmú, jó alapanyag remélhető.

Hazánkban a kisebb feldolgozó-kapacitások miatt a termés kb. felét tartósan tárolni kell. A szabad ég alatti tárolás kényszermegoldás, amelynek végén a cukorvesztés már igen nagy. A veszteségek csökkentéséhez korszerű, szellőztethető tárolók építésére lenne még szükség.

A feldolgozó-kapacitás az utóbbi években országos viszonylatban növekedett. Ez elsősorban a műszaki-technikai fejlesztéseknek volt köszönhető. A növekedést leginkább a kabai, szerencsi, szolnoki üzemek fejlődése eredményezte. Jelenleg egy magyar üzem átlagos napi teljesítménye kb. 6230 t/nap. Az előbb említett üzemeket is a továbbiakban fejleszteni kell, hogy az Európai Unión belül ezen üzemek versenyképesek maradjanak. Az EU-ban ugyanis csak azok a cukorgyárak működnek gazdaságosan, ahol az évi kapacitáskihasználtság 100 ezer t évente.

A cukortermelés országosan a 17 év során ingadozva változott. A rendszerváltozást követően túltermelés alakult ki. Ennek oka, hogy nem volt megfelelően szabályozott piac. Az 1990-es évek második felében csökkenés volt jellemző.

A cukorvertikum fejlesztésének szükségességét és lehetőségeinek megítélését illetően abból indulhatunk ki, hogy figyelembe véve termelési adottságainkat, kultúránkat, valamint a cukoripar változásait, a hazai fogyasztást hosszú távon is célszerű saját termelésre alapozni. A vertikum továbbfejlesztése az alapanyag termelésben, a feldolgozásban, a melléktermékek hasznosításában, az integrációs kapcsolatok területén szükséges és lehetséges. Cukorrépa-termesztésünk az utóbbi 10 évben sokat fejlődött, nőttek a hozamok, sokat javult a répa cukortartalma. Eredményeink ennek ellenére elmaradnak a nyugat-európai országokétól, emiatt az ágazat fejlesztése a figyelem középpontjában kell, hogy álljon. Ha azt akarjuk, hogy a mintegy 150 éves múltra visszatekintő cukorvertikumunk jövedelmező és versenyképes legyen, nélkülözhetetlen a termésátlagok és a répa cukortartalmának növelése.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALMI FORRÁSANYAGOK

- ABONYINÉ PALOTÁS J. 1974a. A cukoripar nyersanyagszállítása. – Figyelő. pp. 9–10.
- ABONYINÉ PALOTÁS J. 1974b. A Dél-Alföld élelmiszeripari nyersanyagainak körzeten belüli áramlása. – Ipargazdaság. 1. pp. 28–30.
- ABONYINÉ PALOTÁS J. 1975. Élelmiszeriparunk felszabadulás utáni fejlődésének főbb vonásai és fejlettségi szintjének területi differenciáltsága. – Kandidátusi értekezés. Kézirat.
- BÉLTEKI B. 1985. A cukorvertikum gazdaságossága. pp. 7–144.
- BOROS I. 2000. A cukorrépa minőségének hatása a cukorgyárak környezetvédelmi helyzetére. – Cukoripar 2. pp. 56–58.
- Cukoripari Terméktanács 2002. Hosszú távra szóló szállítási jogokat kaptak a cukorrépa-termesztők. – Cukoripar 2. pp. 47–48.
- FISCHER B. 2002. A cukorvertikum helyzete a cukorpiaci rendtartás bevezetését megelőzően. – Cukoripar 2. pp. 43–44.

- FÓRIÁN Z. 2002. A jövő cukorszektora – a cukorszektor jövője. – Cukoripar 2. pp. 53–55.
- GURZÓ I. 1989. A magyar cukorgazdaság földrajzi szempontú vizsgálata. pp. 1–113.
- HAJDÚ I.-né-LAKNER Z. 1999. Az élelmiszeripar gazdaságtana. – Mezőgazd. Kiadó, Bp., 552 p.1
- HAMAR J. 1995. A magyar ipar versenyképessége nemzetközi összehasonlításban: a termelékenység főbb tényezői, növelésének lehetőségei és korlátai. pp. 5–65.
- HARASZTI T. 2002. A Sárvári Cukorgyár. – Cukoripar 2. pp. 67–74.
- JUHÁSZ G. 2002. A Mezőhegyesi Cukorgyár. – Cukoripar 1. pp. 33–38.
- KOCZKA Z. 2002. Világpiaci kihívások és az EU cukorrendtartása. – Cukoripar 2. pp. 49–56.
- KOMAREK L. 2004a. Egy ágazat mozgalmas évei. – Magyar Mezőgazdaság 9. pp. 26–27.
- KOMAREK L. 2004b. A hazai cukorvertikum kialakulása és fejlődése, különös tekintettel a rendszerváltozás utáni időszakra. – A Földrajz Tanítása 12. 2. pp. 3–8.
- KOMAREK L. 2005. A Dél-Alföld élelmiszergazdasági árualap-változásának sajátosságai a rendszerváltozás óta. – MTA SZAB Szeged, Kézirat, 56 p.
- KOVÁCS G. 2002. Kihívások a cukorral szemben. – Cukoripar 1. pp. 15–19.
- Magyar Statisztikai évkönyvek. KSH, Bp.
- Megyei Statisztikai Évkönyvek. KSH, Bp.
- MOLNÁR T. 2002. A Sarkadi Cukorgyár. – Cukoripar 2. pp. 63–66.
- OLÁH T. 2000. CIE Marketing Szeminárium. – Cukoripar 3. pp. 93–94.
- RASKÓ Gy. 1999. Az élelmiszeripar privatizációja Magyarországon. pp. 51–54.
- SÍKI J.–TÓTH ZSIGA I. 1997. A magyar élelmiszeripar története. pp. 54–57, 181–215.
- SZABÓ R.–TÓTH F. 2002. *Volt egyszer a Selypi Cukorgyár.* – Cukoripar 3. pp. 115–120.
- ZSIGMOND A.–BÁDONYI Gy.–BOROS I.–HORVÁTH É. 1996. Az 1995. évi kampány értékelése. – Cukoripar 3. pp. 89–100.
- ZSIGMOND A. 2000. Az 1999. évi kampány értékelése. – Cukoripar 3. pp. 83–92.
- ZSUGYELIK G. 2000. Magyarország EU csatlakozás a cukortermelők és a felhasználók szempontjából. –Cukoripar 2. pp. 45–53.